

Prof. dr hab. Piotr Eberhardt

Instytut Geografii i PZ PAN

Warszawa ul. Twarda 51/55

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Pawła Brzegowego p.t. „Koncepcje geograficzne i działalność badawcza Antoniego Rehmana,” napisanej w Instytucie Geografii Wydziału Geograficzno-Biologicznego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie pod kierunkiem Prof. dr hab Witolda Wilczyńskiego i promotora pomocniczego dra Sławomira Dorockiego

Recenzowana rozprawa mgr Pawła Brzegowego jest dziełem oryginalnym i ważnym tematycznie. Dotyczy bowiem dokonań naukowych Profesora Antoniego Rehmana, jednego z czołowych polskich geografów, który bezwątpienia był jednym z twórców nowoczesnej polskiej geografii. Postać ta została w dużym stopniu zapomniana i jedynie sporadycznie i w sposób nieprecyzyjny przywoływana jest we współczesnej polskiej literaturze geograficznej.

Nasza wiedza o rozwoju polskiej myśli geograficznej i jej głównych animatorach i kreatorach jest dość szczątkowa i nie komplementarna. Nie doczekała się w pełni rozpatrzenia i wnikliwej oceny źródłowej i merytorycznej. Studia biograficzne nie są zbyt popularne a informacje o naszych poprzednikach, którzy stworzyli zręby współczesnej polskiej geografii mają charakter wyrywkowy a często zniekształcony. W zasadzie z wyjątkiem Eugeniusza Romera, który doczekał się wielu wszechstronnych opracowań osiągnięcia twórcze pozostałych wielkich polskich geografów nie stały się obiektem dyskursu naukowego i kompetentnej oceny. Jedynie są okolicznościowo wspominane i honorowane z okazji konferencji jubileuszowych.

Z wymienionych względów z dużym uznaniem należy przyjąć inicjatywę mgra Pawła Brzegowego przygotowania dysertacji doktorskiej na temat drogi życiowej i dorobku naukowego Antoniego Rehmana. Ten wielki polski odkrywca i podróżnik, który porzucił biologię na rzecz geografii, był autorem kilku monumentalnych i cennych opracowań naukowych. Równocześnie był niekwestionowanym twórcą lwowskiego ośrodka naukowego i nauczycielem akademickim wielu polskich geografów w tym Eugeniusza Romera i Stanisława Pawłowskiego. Nie budzi wątpliwości fakt, że A. Rehman był wielkim uczonym i myślicielem i w pełni zasługuje na poświęcenie mu obszernej monografii naukowej.

Podejmując się napisania studium biograficznego na temat wielkiego uczonego należy przyjąć pewne ściśle określone założenia wyjściowe. Tego rodzaju zamierzenie badawcze można wykonać w sposób dwojaki. Zależy to od celu metodycznego i merytorycznego. Pierwsze podejście zwane podmiotowym zmierza do zarysowania drogi życiowej wybranego

twórcy. Realizuje się to zadanie poprzez chronologiczne przedstawienie dokonań naukowych uczonego. Analizuje się jego osiągnięcia i ocenia się ich znaczenie, tak w zakresie teorii jak i empirii. Równocześnie prezentowany jest preferowany przez niego światopogląd ideowy i poglądy na otaczający świat polityczno-społeczny. Drugie podejście ma oblicze bardziej przedmiotowe. Polega na prezentacji takiej czy innej doktryny, czy szkoły naukowej i próbuje się ujawnić jaki jest współludź danego uczonego w rozwoju konceptualnym wybranej dyscypliny naukowej, względnie jego poglądy naukowe lub ideologiczne.

Tytuł recenzowanej rozprawy doktorskiej z punktu widzenia poznawczego jest dualistyczny. Pierwsza jego część o obliczu przedmiotowym wskazuje, że celem pracy jest zaprezentowanie koncepcji geograficznych, które A. Rehman współtworzył. Druga zaś wyraźnie podmiotowa świadczy, że zamierzeniem Autora jest przedstawienie w sposób chronologiczny osiągnięć twórczych tego wielkiego polskiego geografa. Z treści i układu rzeczowego rozprawy wynika, że w zasadzie z wyjątkiem ósmego rozdziału opracowanie zgodnie z zasadami naukoznawstwa ma charakter zdecydowanie podmiotowy. Nie ma to dużego znaczenia dla oceny przygotowanej dysertacji. Świadczy jedynie, że pierwszy człon tytułu ma jedynie charakter dekoracyjny.

Zrealizowanie przez Doktoranta podjętego zamierzenia badawczego wymagało od Autora dużego nakładu pracy. Przeprowadzono wszechstronne studia literaturowe. Analiza archiwaliów została uzupełniona o penetrację ówczesnych czasopism polskich i niemieckich z którymi współpracował A. Rehman. Należało dotrzeć do dokumentów urzędowych i osobistej korespondencji. Dokumenty były rozproszone, zarówno w archiwach krakowskich jak i lwowskich. Do tych ostatnich Autor dotarł. Były one głównie w Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego. Dokonano wywiadów w środowisku geografów polskich i ukraińskich. Ten wysiłek został wynagrodzony i Autor dysponował obszerną dokumentacją, którą poddał fachowej interpretacji

Opiniowana rozprawa doktorska jest obszerna. Liczy łącznie 217 stron tekstu. Zawiera bardzo bogatą bibliografię, w tym pełny zbiór ważniejszych publikacji autorstwa A. Rehmana. Dołączono dodatkowo ilustracje graficzną i fotograficzną. Zaskakujące jest ubóstwo ilustracji kartograficznej. Czyżby A. Rehman, z wykształcenia biolog nie doceniał jej wartości i traktował ją marginalnie ?. Opracowanie składa się z części wstępnej, ośmiu rozdziałów merytorycznych, które odznaczają się dużą politematycznością i na zakończenie z wniosków końcowych. W pierwszej części monografii opisano w sposób interesujący wyprawy geograficzne A. Rehmana, w tym w góry Kaukazu, do południowej Afryki, na kresy wschodnie Rzeczypospolite, w góry karpackie i w inne rejony świata. Sądzę, że sprawozdania z afrykańskich podróży A. Rehmana, w których zbadał wyjątkowo dociekliwie etnografie tubylczych ludów afrykańskich mają nieprzemijającą wartość naukową, Dzięki Autorowi zostały one przypomniane. Przypuszczam, że zasługują one w całości na odtworzenie i odpowiednie skomentowanie. Opisują one świat, który bezpowrotnie przeminął a pozostawił mało wiarygodnych świadectw naukowych. Wykraczało to już zdecydowanie poza zakres obowiązków i zadań Autora. Następne rozdziały przedstawiają jak to się stało, że „krakowski biolog„ stał się „lwowskim geografem„, I stworzył placówkę naukową, która aż do II wojny

światowej odgrywała rolę dominującą w Polsce. Bez wątpienia A. Rehman stworzył własną „szkołę naukową”. Dowodem jej powstania byli jej wychowankowie tacy jak wspomniany już E. Romer i S. Pawłowski ale dodatkowo wybitny socjolog: L. Krzywicki i twórca ukraińskiej geografii i geopolityki : S. Rudnicki.

Przy badaniach biograficznych dotyczących wielkich uczonych autorzy stosują dwa założenia metodyczne i tematyczne. Jedna z nich ogranicza się jedynie do przedstawienia osiągnięć i dorobku naukowego. Druga zaś o ambicjach bardziej literackich i historycznych prezentuje w sposób mniej lub bardziej dokładny życie osobiste, cechy charakterologiczne czy mentalne, następnie zaś światopogląd ideowy i poglądy polityczne. Widzą w swoim bohaterze nie tylko zawodowego uczonego, ale również człowieka ze swoimi wzlotami, emocjami, heroizmem i małościowością. Są również ujęcia bardziej pośrednie. W dotychczasowych monografiach na przykład poświęconych E. Romerowi czy W. Nałkowskemu kwestie związane z ich życiem osobistym i rodzinnym oraz kwestie ich wyborów ideowych i światopoglądowych były dokładnie rozpatrywane. Wiadomo powszechnie, że W. Nałkowski był reprezentantem opcji lewicowej i liberalnej oraz zdeklarowanym agnostykiem. Natomiast E. Romer miał poglądy zdecydowanie prawicowe i narodowe. Pod koniec swojego życia przeżył akt nawrócenia i stał się osobą wierną Kościołowi. Z lektury książki mgr Łukasza Brzegowego jego bohater jawi się jako osoba całkowicie apolityczna i areligijna., oddana jedynie nauce. Tak jednak nie było. Po zapoznaniu się z treścią opracowania nic nie wiemy o jego poglądach ideowych politycznych czy społecznych. Podobnie nie jesteśmy świadomi jaki był jego stosunek do ówczesnych kontrowersji ideowych i nastawienie do istniejących ugrupowań politycznych. Czy sympatyzował z obozem narodowym, konserwatywnym czy liberalnym? Sądzę, że w przypadku publikacji te wszystkie kwestie powinny być uwzględnione.

Niewiele jest podanych faktów o życiu prywatnym i rodzinnym A Rehmana. Z podanych pobieżnie informacji wynika, że rodzina Rehmanów była rodowodu niemieckiego. Pochodziła z czeskiej Opawy, która w XVIII i XIX wieku była miastem niemieckojęzycznym. Świadczy o tym pochodzeniu również samo nazwisko, którego pisownia była zmienna. Ojciec A. Rehmana używał dwie litery „n”. W pracach A. Rehmana wychodzących w Niemczech również pojawiały się w końcu nazwiska dwie litery „n”. Podobnie było w nekrologu opublikowanym we Lwowie po śmierci A. Rehmana. On sam konsekwentnie używał nazwiska Rehman. Nie są to sprawy ważne, gdyż Rehman uważał się za 100 % Polaka i jego matka była Polką. Niemniej A. Rehman wypowiadał się z uznaniem i sympatią o narodzie niemieckim. Doktorant nie wspominał również o życiu rodzinnym i ewentualnych jego potomkach, jeżeli takowi byli. Nic również nie wiemy o jego żonie, oprócz tego, że zmarła w 1911 roku. W opublikowanej wersji książki sprawy związane z rodziną i jego najbliższym otoczeniem wymagają uzupełnienia.

Przy analizie rozprawy tak złożonej i pracochłonnej jaką jest biografia A. Rehmana dokonana przez Doktoranta należy uwzględnić wiele mierników i kryteriów oceny. Pierwszym z nich jest znaczenie naukowe podjętej tematyki. W jakim stopniu jest to tematyka ważna i ponadczasowa a w jakim marginalna i drugorzędna. Przy pracach

podejmujących tematykę doniosłą i nowatorską a tą zajął się Autor muszą być poprawnie sformułowane i zredagowane hipotezy i cele badawcze, aby uniknąć zarzutów o woluntaryzm i tendencyjność. Dodatkowo niezmiennie istotna jest adekwatność zastosowanych procedur metodycznych i precyzyjność wykorzystanych technik badawczych. Ważny jest układ i kompozycja pracy a zwłaszcza jej logiczność, konsekwencja i przejrzystość. Wymagana jest znajomość literatury przedmiotu, następnie zaś poprawność stosowanej terminologii. Na końcu zaś o wartości każdego dzieła naukowego świadczy umiejętność dojrzałej interpretacji oraz właściwe formułowanie uogólnień i podsumowujących wniosków.

Cele i hipotezy badawcze zostały sformułowane czytelnie i klarownie. Przedmiotem rozprawy była nie tylko ocena działalności A. Rehmana jako kontynuatora dawnych paradygmatów naukowych nawiązujących do klasyków tej miary jak A. Humboldt i K. Ritter ale również ujawnienie jego roli jako animatora i kreatora nowych ujęć teoretycznych i wyjaśniających. Należy tu jedynie wspomnieć, że oprócz wymienionych dwóch geografów niemieckich jeszcze trzeci niewymieniony przez Doktoranta odegrał istotną rolę. Był nim J. G. Herder, którego ujęcie humanistyczne przy analizie zjawisk geograficznych miały pośrednio istotny wpływ na poglądy A. Rehmana. Ujęcia teoretyczne wykorzystywane przez A. Rehmana były zawsze podbudowane studiami empirycznymi i ekspedycjami terenowymi. Ten istotny aspekt pracy A. Rehmana został ukazany na wielu konkretnych przykładach w pracy Doktoranta. W odrębnym rozdziale skomentowano rolę jaką odegrał A. Rehman w rozwoju środowiska lwowskiego i stworzenia nowej dziedziny wiedzy geograficznej jaką była biogeografia. Do tego Rehman był odpowiednio przygotowany będąc równocześnie biologiem i geografem. W literaturze przedmiotu prekursorska rola Rehmana jako twórcy polskiej biogeografii jest niedostrzegana lub kwestionowana. Szkoda, że zabrakło tu jednoznacznego i umotywowanego stanowiska Doktoranta.

Autor rozprawy do zrealizowania swego celu badawczego wybrał typowe, tradycyjne procedury metodyczne. W minimalnym stopniu zastosował bardziej oryginalne ujęcia, które obecnie są stosowane w badaniach biogeograficznych. Sądzę, że nie były one potrzebne. Zgodnie z założeniem wykorzystał klasyczną metodę opisu narracyjnego. Okazała się ona adekwatna. Ważne jest aby opis narracyjny był dojrzały intelektualnie i podporządkowany zasadom logicznym. Z wielu faktów i wydarzeń wybrał jedynie kwestie istotne mające znaczenie dla wyjaśnienia kwestii mało znanych. Podał je analizie wartościującej. Wybrana procedura była wybrana intuicyjnie i nie zbyt świadomie. Była ona dość łatwa. Nie jest to jednak ważne, gdyż umożliwiła zrealizowanie podjętego zamierzenia badawczego. Ogólny rezultat okazał się pozytywny i zakończył się powodzeniem naukowym. Opracowanie jako całość świadczy o interdyscyplinarnych zainteresowaniach Autora i Jego dociekliwości intelektualnej. Pomimo obiektywnych trudności związanych z trudnościami z zebraniem pełnej dokumentacji faktograficznej udało się Autorowi ukazać rolę A. Rehmana jako jednego z czołowych prekursorów polskiej myśli geograficznej.

Rehman był nie tylko znawcą i pasjonatem wiedzy biologicznej, geologicznej i geograficznej. Brał aktywny udział w różnorodnych dyskusjach i polemikach naukowych. Potrafił z dużym zaangażowaniem kwestionować względnie negować fałszywe lub nie w

pełni umotywowane koncepcje naukowe. Doktorant odniósł się to tych kontrowersji naukowych, gdyż ujawniły one erudycję i wielkość naukową A. Rehmana. Pomimo upływu czasu nie tracą one swojej wartości merytorycznej. Bardzo pouczająca i do tej pory aktualna była jego polemika z R. Zuberem w sprawie pochodzenia ropy naftowej. Równie inspirujący i interesujący był dyskurs między A. Rehmanem a W. Nałkowskim odnoszący się do położenia ziem polskich na niżu europejskim. Był to problem, który był przez dłuższy czas obiektem ostrych sporów i podziałów ideowych wśród polskich geografów. Pojawiła się później koncepcja „pomostowości” ziem polskich sformułowana przez E. Romera czy też „tranzytowości” zaproponowana przez W. Wakara. Dyskusja między A. Rehmanem a W. Nałkowskim nie mogła zakończyć się kompromisem, gdyż pierwszy z nich wysuwał argumenty biologiczno-geologiczne, a drugi przywoływał uzasadnienia historyczno-polityczne. Łączył natomiast A. Rehmana i W. Nałkowskiego pogląd, że geografia powinna być nauką wyjaśniającą a nie czysto opisową. W każdej innej różnili się poważnie. Darwinizm i determinizm w wydaniu W. Nałkowskiego nie odpowiadał poglądom naukowym, które reprezentował przez całe życie A. Rehman. Dlatego też upatrywali inne przyczyny upadku I Rzeczypospolitej, co wówczas wiązało się z inną postawą polityczną i odmiennym światopoglądem ideowym. Postawa polityczna A. Rehmana w sposób pośredni ujawniła się w sprawie tzw. utrakwizacji czyli proponowanych zmian językowych na Uniwersytecie Lwowskim. Ujawniły się tu zachowawcze poglądy A. Rehmana i jego postawa mało kompromisowa. Przykładowo podane kwestie zostały przez Doktoranta przypomniane i poddane analizie wyjaśniającej. Dwa końcowe rozdziały zatytułowane: „Koncepcje geograficzne A. Rehmana,” i „Działalność geograficzna A. Rehmana w ocenie innych geografów,” mają niejednakową wartość poznawczą. Pierwszy z nich napisany w sposób nie komplementarny wymaga znacznego poszerzenia tematycznego i merytorycznego. Natomiast drugi z nich o percepcji postaci i dorobku naukowego Rehmana w oczach jego następców napisany jest interesująco i tłumaczy dlaczego opinie o tym wybitnym polskim geografie były tak rozbieżne.

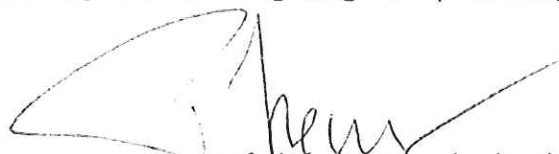
Autor słusznie podaje, że największym dziełem Rehmana jest książka wydana we Lwowie w 1895 r. pt : „Ziemie dawnej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich opisane pod względem fizyczno-geograficznym”. Pomimo tego poświęcił jej zaledwie w tekście kilka własnych zdań, nadmieniając jedynie, że nie uwzględniono w niej problematyki społeczno-ekonomicznej. Nie wiele więc się dowiadujemy o tej wydaje się ważnej pozycji z zakresu polskiej geografii. Zwłaszcza interesujące byłyby informacje jaki zasięg terytorialny „ ziem polskich „ uwzględnił autor i jakich dokonał prób jej regionalizacji. Należałoby porównać to dzieło do analogicznej tematycznie książki Z. Glogera opublikowanej w Krakowie w 1903 r.

W zakończeniu chciałbym zaznaczyć że opracowanie pod względem redakcyjnym i stylistycznym nie budzi specjalnych zastrzeżeń, chociaż przed ewentualną publikacją wymaga pracy redaktora technicznego. Ogólne wnioski zostały ujęte w sposób właściwy i dojrzały naukowo. Autor przedstawił drogę badawczą A. Rehmana i przełomowe momenty jego kariery jako uczonego i nauczyciela akademickiego.

Recenzowana rozprawa Kandydata na stopień Doktora jest znaczącym osiągnięciem w dziedzinie badań biograficznych. Rozwijają się one w każdej dziedzinie wiedzy. Z przykrością trzeba stwierdzić, że niewielu polskich geografów zostało uhonorowanych odpowiednimi monografiami prezentującymi ich wkład do rozwoju nauk geograficznych. Na tego typu opracowanie zasługiwał bezwątpienia A. Rehman. Dzięki pracy Doktoranta osiągnięcia twórcze tego wybitnego polskiego geografa zostały przypomniane i obiektywnie ocenione. Opiniowana praca stanowi więc ważny wkład do naszej wiedzy o wielkich polskich geografach tworzących podstawy polskiej geografii. Przy użyciu samodzielnie wybranych metod analitycznych Autor w pełni zrealizował podjęte zadanie badawcze. Wybrał tematykę oryginalną, która jedynie sporadycznie staje się obiektem rozprawy na stopień naukowy. Przygotowanie jej wymagało dużego nakładu pracy, ale dzięki konsekwencji i zdolnościom Kandydata zadanie naukowe zostało w pełni zrealizowane. Rozprawa wskazuje na wysoki stopień wiedzy ogólnej z zakresu geografii historycznej. Dowodzi szerokich zainteresowań Doktoranta i Jego predyspozycji do pracy naukowej. Ze względu na swoje walory poznawcze i interpretacyjne po uzupełnieniach i weryfikacji powinna ona zostać opublikowana.

Ze względu na powyższe argumenty stawiam wniosek o przyjęcie opracowania mgr Pawła Brzegowego p.t. "Koncepcje geograficzne i działalność badawcza Antoniego Rehmana" jako rozprawy na stopień doktora i dopuszczenie mgr Pawła Brzegowego do publicznej obrony tej rozprawy.

Warszawa 3 sierpnia 2018 r.

Prof. dr hab. Piotr Eberhardt